

В.Д.Старычонак

СУТНАСЦЬ МЕТАФАРЫ І ГІСТОРЫЯ ЯЕ ВЫВУЧЭННЯ

Метафара абумоўлена пазнавальнай дзейнасцю чалавека і яго вобразным мысленнем. Яна выконвае важную ролю ў пабудове моўнай карціны свету, інтэграцыі вербальна-моўнай і пачуццёва-вобразнай сістэм чалавека, актыўна ўдзельнічае ў фарміраванні асобаснай мадэлі свету. Як адзначае В.М.Тэлія, метафара выступае ў якасці «механізма, які прыводзіць ва ўзаемадзеянне і пазнавальныя працэсы, і эмпірычны вопыт, і культурныя набыткі калектыву, і яго моўную кампетэнцыю, каб адлюстраваць у моўнай форме пачуццёва не ўспрымальныя аб'екты і зрабіць бачнай нябачную карціну свету» [Тэлія 1988, с. 180]. Яна «звязвае моўныя і разумовыя структуры, змацоўвае нябачнымі ніцямі рэальнасць, свядомасць і культуру» [Юрков 2012, с. 3]. Як натуральнае і ўніверсальнае праяўленне мовы і мыслення, метафара выступае ў якасці найбольш прадуктыўнага сродку другаснай апасродкаванай намінацыі, універсальнага спосабу пазнання і канцэптуалізацыі свету. Яе называюць «крыніцай і асновай усіх важнейшых феноменаў чалавечай культуры і ў першую чаргу старажытнейшых з іх – мовы і міфа» [Кассирер 1990, с. 37]. Яна паспяхова выконвае ролю своеасаблівай прызмы (лінзы), праз якую чалавек успрымае, інтэрпрэтуе і катэгарызуе навакольную рэчаіснасць. Чалавек не толькі выражае свае думкі пры дапамозе метафар, але і мысліць метафарамі. Менавіта ў метафары і яе падсістэмах утрымліваецца імпліцытнае проціпастаўленне звычайнага бачання свету (яно адпавядае навуковым класіфікацыям і лагічнай карціне свету) і незвычайнага бачання свету, якое выяўляе індывідуальную сутнасць прадмета, яго спецыфіку. У выніку метафарычнага выкарыстання слова акрэсліваюцца новыя межы значэння, якія перасякаюцца з ужо вядомымі ЛСВ ці ўтвараюць важныя семантычныя падкласы, «для абазначэння якіх не існуе простых і прывычных дэскрыпцый» [Гудмен 1990, с. 196].

Метафара адлюстроўвае аб'ектыўную рэчаіснасць ва ўсіх яе праяўленнях, у цеснай сувязі і абумоўленасці ўсіх яе інгрэдыентаў і грунтуецца на падабенстве зрокавых і слыхавых успрыманняў, эмацыянальна-псіхалагічных і смакавых уяўленняў, унутраных біялагічных асаблівасцей, колькасных і метрычных уласцівасцей (памераў, працягласці), на падабенстве вонкавага выгляду, формы, размяшчэння ў прасторы, функцыі і інш. Пры метафарычным пераасэнсаванні ўзмацняюцца галоўным чынам якасныя прыметы, у выніку чаго метафарычны дэрыват, выражаючы семантычную двухпланавасць, ускладняецца канататыўна-сацыялагічнымі і суб'ектыўна-мадальнымі характарыстыкамі. Пры гэтым на першы план могуць выступаць імпліцытныя, не зусім вядомыя асацыяцыі, аналогіі і падабенствы, якія нараджаюць адну з характэрнейшых асаблівасцей метафары – яе трансгрэсіўнасць, няпоўную завершанасць і гіпатэтычнасць. Менавіта таму метафара дапамагае знайсці невядомае ў, здавалася б, вядомым, падобнае ў, здавалася б, непадобным, рознае ў, здавалася б,

агульным. Метафара – спосаб пранікнення ў глыбіню семантыкі слова. Калі для выражэння думкі, для дакладнай характарыстыкі прадмета не хапае слоў, на дапамогу прыходзіць метафара. Яна можа наблізіць далёкае мінулае, прадказаць будучае, узвысіць звычайнае і штодзённае, прызямліць узвышанае. Гэта імпульс пазнання, унутраны рухавік развіцця мовы, шлях паказу таго, што ўсе мы, і прырода, і людзі, звязаны паміж сабой бачнымі і нябачнымі ніцямі, жывём у межах адзінага і вечна зменлівага Сусвету.

Метафара заўсёды суаднесена з рэальным светам, паглыбляе разуменне пачуццёва ўспрымальнай рэальнасці і яе ўласцівасцей. Яна ў многім абумоўлена карцінай свету носьбітаў мовы, той народнай сімволікай і традыцыйнымі жывымі ўяўленнямі аб рэаліях, прыметах і дзеяннях. Як ні адна іншая з’ява, метафара мае даўнюю гісторыю вывучэння, якая пачалася больш за дзве тысячы гадоў назад у працах Арыстоцеля і іншых старажытнагрэчаскіх рытараў. М.В.Ламаносаў называў метафару «збліжэннем далекаватых ідэй» і разглядаў яе ў кожнай вобразна-паэтычных сродкаў. У другой главе «Рыторыкі» («Аб ўпрыгожванні») ён па сутнасці паўтарае ідэі антычных рытараў і называе чатыры спосабы пераасэнсавання: «слова, якое прыналежыць да нежывельнай рэчы, пераносіцца на жывельную рэч» і наадварот. Два наступных тыпы метафары носяць люстраны характар і звязаныя з пераносамі ад «жывой» прыроды да «жывой» і ад нежывой рэчы да нежывой [Ломаносов 1952]. Рускія традыцыі М.В.Ламаносава, звязаныя з выкарыстаннем і інтэрпрэтацыяй метафарычных структур, знайшлі шырокае распаўсюджанне ў працах семасіёлагаў розных эпох і розных школ.

Нягледзячы на, здавалася б, такую «архаіку», цікавасць да метафары не знікла, а, наадварот, з цягам часу яна прыцягвала да сябе прадстаўнікоў самых розных галін ведаў. У сучасных умовах феномен метафары – аб’ект даследавання не толькі мовазнаўства і літаратуразнаўства, але і філасофіі, псіхалогіі, логікі, герменеўтыкі, кагнітывістыкі, гнасеалогіі, семіётыкі, стылістыкі, сацыяліністыкі, тэорыі штучнага інтэлекту і іншых навук. Распачаты даследаванні метафарычных тэрмінаў з галіны фізікі, біялогіі, медыцыны, астраноміі, эканомікі, спорту, астраноміі, генетыкі, юрыспрудэнцыі, з’явіліся апісанні метафарычных мадэлей, што актыўна ўжываюцца ў палітычным, навуковым, мастацкім дыскурсах, рэкламных тэкстах, камп’ютарных тэхналогіях, а таксама ў будзённым жыцці, насычаным звычайнымі і не заўсёды бачнымі метафарычнымі паняццямі [Бойчук 2003; Баранов 1993; Воронова 2003; Вершинина 2002; Гудков 1994; Ерилова 2003; Ермоленко 2002; Искусство 2005; Кобозева 2001; Кравцова 2015; Лягушэвич 2005; Махницкая 2003; Метафора 2000, 2005; Олейник 1998; Полозова 1999; Рамазенова 2004; Рыжкова 2001; Сомова 2002; Терапевтические метафоры 2005; Троянова 2003; Чудинов 2003а,б; Шмерлина 2005]. Ажыўленыя размовы аб самых розных праявах «старой» і «вечна маладой» метафары вядуцца на тысячах вэб-старонках і сайтах у сетцы Інтэрнэта. Усё гэта дае падставу сцвярджаць аб станаўленні адносна самастойнай міждысцыплінарнай навукі метафаралогіі, аб’ектам даследавання якой з’яўляецца метафара ва ўсіх яе выяўленнях і структурных

тыпах. Да ліку базавых паняццяў метафаралогіі адносяцца метафара, метафарызацыя, метафарычная мадэль, метафарычная матывацыя, метафарычная рэпрэзентацыя, метафарычны канцэпт, метафарычная карціна свету.

Метафары прысвечана вялізная колькасць даследаванняў, у якіх з розных пунктаў гледжання і пазіцый разглядаюцца яе намінатыўныя патэнцыі і магчымасці, семантыка-сінтаксічныя аспекты функцыянавання, функцыянальныя тыпы, механізмы ўтварэння, кірункі сэнсавага развіцця і інш. Вялізная бібліяграфія работ па метафары, складзеная У. Шыблсам [Shibles 1971], сёння папоўнілася сотнямі публікацый па тэме [Алексеев 2002; Алешина 2003; Балашова 2014а; Баранов 1993; Вардзелашвили 2001, 2002; Вершинина 2002; Воронова 2003; Ермакова 2008; Камышева 2009; Кобозева 2000; Кравцова 2011, 2015; Кудрин 2011; Ляшчынская 2003; Лягушевич 2005; Махницкая 2003; Меньшиков 2009; Метафора 2004; Москвин 1997, 2000, 2006; Опарина 2000; Павлович 1995; Рамазенова 2004; Резанова 2010, 2012; Рыжкова 2001; Складневская 2004; Сомова 2002; Старычонок 2007; Терапевтические метафоры 2005; Чернышева 2009; Чудинов 2001, 2003; Шмерлина 2005; Ярмоленко 2002; Ярилова 2003].

Сучасны этап у развіцці тэорыі метафары звязаны не столькі з прызнаннем яе навуковай легітымнасці і разглядам як кагерэнтнай структуры, колькі з інтэрпрэтацыяй метафары як выніку ўзаемадзеяння семантычных форм, уключаных у дынамічную сістэму мовы. У метафары знаходзіць неспасрэднае выражэнне прынцып трансгрэсіі, які, дапускаючы падабенствы модуса «як бы» дазваляе атаясамліваць разнародныя вобразы і значэнні, уключаць невядомыя веды ў структуру ўжо вядомых і прывычных паняццяў і, нарэшце, утвараць новыя сэнсавыя цэнтры і структуры. У метафары закладзена дваякая яе сутнасць, якая выражаецца ў анталагічным знакавым дуалізме, які стварае шырокія магчымасці для самых розных інтэрпрэтацый сутнасці метафары [Хахалова 2011, с. 13]. Спектр магчымых падыходаў да аналізу метафары ў межах навуковых парадыгм ХХ ст. шырока адлюстроўваецца ў зборніку «Тэорыя метафары» пад рэдакцыяй Н.Д.Аруцкінай (працы М.Блэка, Н.Гудмэна, Э.Ортані, П.Рыкёра, Дж. Сэрля, Д.Дэвідсана), манаграфіях Г.С.Баранова, В.П.Масквіна, Л.В.Балашовай, аналітычных артыкулах А.А.Апарынай, С.А.Ахмадзевай [Теория метафоры 1990; Ахмадеева 2001; Баранов 1992; Москвин 2000; Балашова 2014а; Опарина 2000].

У беларускім мовазнаўстве пытанні мадэлявання субстантыўных метафар практычна не асвятляліся. Асобныя працы прысвечаны лінгвастылістычнай будове метафарычных кантэкстаў у паэзіі Янкі Купалы [Ляшчынская 2003], некаторым тыпам метафар і параўнанняў [Старасценка 1981; Шумчык 1999], метафарычнай рэпрэзентацыі псіхалагічнай сферы чалавека ў беларускай і англійскай мовах [Шыманская 2016], аналізу зоамарфізмаў у беларускай і рускай мовах [Яскевич 2004], квалітатыўным метафарам [Рябова 2013], а таксама разгляду метафары пры стварэнні камічнага эфекту [Рагаўцоў 2002, с. 78–82]. Запаўненнем гэтага прабелу

з'яўляецца даследаванне В.Д.Старычонка, у якім упершыню на шырокім фактычным матэрыяле разглядаюцца асноўныя тыпы субстантыўных метафар і працэсы іх метафарызацыі [Старычонок 2007]. Аб пытаннях сучаснай беларускай лінгваметафаралогіі, яе асноўных напрамках гл. [Старычонок 2010, с. 11–13].

Агульныя тэндэнцыі сучаснага падыходу да вывучэння метафары – гэта сінтэз розных гіпотэз і меркаванняў, выкарыстанне эпістэмалагічнага патэнцыялу метафары, вывучэнне асаблівасцей трансгрэсіі і верыфікацыі і інш. У многіх працах характарызуюцца наступныя функцыі метафары:

а) намінацыйная (служыць сродкам замацавання ведаў пра з'явы і аб'екты рэчаіснасці);

б) характарызуючая (з'яўляецца сродкам характарыстыкі прадметаў і з'яў рэчаіснасці, найбольш выяўляецца ў найменнях асобы);

в) камунікатыўная (выкарыстоўваецца ў тых выпадках, калі нельга данесці інфармацыю прамым выказваннем, калі неабходна перадаць цэласны вобраз, выказаць складаныя паняцці, аказаць уздзеянне на слухача);

г) актывацыйная (з'яўляецца сродкам актывізацыі ўвагі, узмацнення ўспрымання інфармацыі);

д) аргументацыйная (лічыцца сродкам пераканання і аргументацыйным доказам вылучаных тэзісаў і пастулатаў);

е) прагматыка-інтэрактыўная (у падобных дыскурсах дазваляе згладзіць найбольш небяспечныя выказванні, спрэчныя пытанні);

ж) мадэліруючая (указвае на здольнасць метафары мадэляваць рэчаіснасць, выступаць у якасці аджэстраванай мадэлі вопыту, які выражае асноўныя якасці якой-небудзь з'явы, арганізуе мысленне);

з) эстэтычная (у падобных дыскурсах выкарыстоўваецца як вобразны сродак для ўпрыгожвання маўлення);

і) пазнавальна-эўрыстычная (дазваляе асэнсаваць новыя аб'екты, абапіраючыся на веды пра ўжо знаёмыя аб'екты);

к) кагнітыўная (разглядаецца як спосаб мыслення і выяўлення аналагічных сутнасцей, сродак спасціжэння пэўнага фрагмента рэчаіснасці);

л) экстрэміўна-ацэнная (павышае эфектыўнасць выказвання за кошт актывізацыі ўвагі на актуальных для дадзенай сітуацыі момантах, выкарыстання нечаканых і нетрадыцыйных параўнанняў і зваротаў);

м) вобразная (стварае зрокавае ўяўленне пра прадмет);

н) гіпатэтычная (дазваляе ўявіць тое, што не зусім ўсведамляецца, стварыць пэўнае дапушчэнне пра сутнасць метафарызаванага аб'екта);

о) мнеманічная (садзейнічае лепшаму запамінанню інфармацыі);

п) тэкстаўтваральная (разглядаецца як здольнасць быць больш разгорнутай, працяглай, тлумачальнай);

р) канспірацыйная (выяўляецца ў здольнасці метафары выкарыстоўвацца для засакрэчвання сэнсу);

с) эўфемічная (дапамагае перадаць інфармацыю, якую аўтар па пэўных прычынах не лічыць мэтазгодным абазначаць пры дапамозе непасрэдных намінацый);

г) гульнявая (стварае форму моўнай гульні, пэўнага камічнага сродку);
у) папулярызатарская (дазваляе наглядна і больш проста перадаваць складаную інфармацыю і тым самым палягчаць яе ўспрыманне непадрыхтаванай аўдыторыяй);

ф) інтэграцыйная (зключаецца ў здольнасці павялічваць запамінальнасць тэкста і ствараць новыя сувязі паміж рознымі лексічнымі адзінкамі) і інш.

Метафара, як бачна з прыведзеных прыкладаў, выконвае вялікую колькасць разнастайных функцый (шмат у чым умоўных і схематычных), якія ў жывым маўленні спалучаюцца, перакрываюцца, знаходзяцца ў адносінах не толькі ўзаемнага дапаўнення, але і ўзаемнай індукцыі. Дзякуючы гэтай шматфункцыянальнасці метафара не толькі адлюстроўвае аб'ектыўную рэчаіснасць, але і служыць важным вобразна-выяўленчым, экспрэсіўным, ацэначным, камунікатыўным, аргументацыйным, актывізацыйным, пазнавальным, канспірацыйным, інтэграцыйным сродкам.

РЕПОЗИТОРИЙ БГТУ